

**НОВІ ВІДОМОСТІ ПРО “ЧЕТЬЮ МІНЕЮ 1489 Р.”
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
КОДИКОЛОГО-ОРФОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Подаються нові відомості про “Четью Мінею 1489 року”, отримані автором при проведенні кодиколого-орфографічних досліджень рукопису: про час та історію створення, побутування, жанр, зміст, писців та їхню роботу над текстом.

Ключові слова: Четья Мінея, Торжественик мінейний, Златоуст п'ятдесятний, пам'ятка, кодекс, протограф, пиसेць, півустав.

Досліджуваний рукопис¹ є визначною пам'яткою української писемної й духовної культури, однією з відомих раннях спроб перекладів агіографічних канонічних та апокрифічних текстів староукраїнською мовою.

Пам'ятка відома в науковій літературі під назвою “Четья Мінея 1489 р.”, проте складається вона із Торжественика мінейного та Златоуста п'ятдесятного. У кінці Торжественика мінейного на арк. 286 зв. знаходиться кодикологічний датуючий запис 1489 р., зроблений поповичем Березкою з Новагородка Литовського, сином литовського попа Семиона Долбнича, півуставним письмом кіновар'ю. Ним же на арк. 287 вказано кіновар'ю, що “Списана бы^ѣ кнїга сия. повелѣни^ѣ раба бжїа. Ѡ^ѡд^{ра}”.

Датуючий запис 1489 р. відноситься тільки до Торжественика мінейного, названого писцем Березкою “Четья”, і поділений ним на дві частини.

Подана в записах писцем Березкою історико-кодикологічна інформація й до сьогодні ще остаточно не з'ясована. Більшість дослідників схиляється до думки, що переписана “Четья” в 1489 р. у місті Кам'янці при великому королі Андрії Казимирі IV Ягайлу, який був

СПИСАНА БЫ КНИГА
СИЯ. НАРИЦАЕМАА
ЧЕТЬЯ. ВЪ ГРАДѢ
ОУКАМАНЦИ. ПРИ
ВЕЛИКОМЪ КОРОЛИ
АНДРѢИ. В ЛѢТѢ . С . Ц . Є
ЧѢ . ИНДИКТА . ВЪ . З
А ТОГДЫ ДЕРЖАЛЪ.
О КОРОЛА . КАМА
НЕЦЬ . ПАНЬ ТРЕ
ТИНА . КДХМИСТРЪ .
А ПСА . СІЮ КНИГОУ .
НѢХТО Є . БЕРЕЗКА .
З НОВАГОРОДКА С ЛИ
ТОВСКОГ . ПОПОВИЧЬ .
ПОПА ЛИТОВОЦКОГ
СНЬ . СЕМИОНОВЪ .
ДОЛБНИЧА . ИЖ В НИ
ТРОПОЛИИ * . А ПСА
ЕСМИ О ПОЧАТКА
КНИГИ САМ . О ДОШКИ
ДО ПОЛОВИНЫ . О
СТГО СЕМИОНА .
ДО СОРОК СТЫХЪ .

Списана бы^ѣ кнѣга
сѣя . нарицаемаа
четья . въ градѣ
оу каман'ци . при
великомъ королѣ
андрѣи . В лѣтѣ . с . ц . є
чѣ . ин'дикта . въ . з
а тогды держалъ .
о корола . кама
нець . панъ тре
тина . кдх'мистръ .

А пса^л . сѣю к'нигоу .
нѣхто є^ѣ . березка .
з новагоро^дка с ли
товско^г . поповичъ .
попа литовоц'ко^г
снѣ . семионовъ .
долб'нича . и^ж в ни
трополии * . а пса^л
єсми о почат'ка
книги сам^ѣ . о дошки
до половины . о
стго семиона .
до сорок^ѣ стыхъ .

* Потрібно – митрополии .

вибраний на велике княжіння Литовське в 1440 р., а королем польським – у 1447 р., помер королем 7 червня 1492 р. у Городні². М.С. Грушевський з приводу місця написання пояснював, “що се Кам’янець на Лосці т. зв. потім Литовський – в б. Берестейськiм повіті, на півн. схід від Берестя Литовського, посвідчує імя держателя кухмістра Трети-ни = Третьяка, і сусідство Новгородка і Воїня (теп. Вогинь на Холмщині, де потім ся “Четья” переховувалася і : “року 1686 оправлена бысть книга сия отцем Іоаном Саковичом презб.³ воинским мѣсцим”)⁴. Хто такий був замовник книги Феодор, так і залишається невстановленим. М.І. Петров уважав, що рукопис є точною копією Четьї 1397 р., писаної у м. Кам’янци (це, на думку вченого, – Кам’янець-Подільський, або колишнє місто Кам’янець на території Гродненської губернії ХІХ ст.) при королі Андрії, рідному братові Литовського короля Ягайла, для, імовірно, князя Острозького Феодора Даниловича⁵. А. Кочубинський уточнював, що “Кам’янець, це Кам’янець Подільський, Нов-Городок Литовський, це Новогрудок Гродненської губернії”⁶.

Кодикологічні записи пізнішого часу відносяться до історії всієї пам’ятки, з яких дізнаємося, що у 1686 р. книга була куплена Іваном Саковичем, пресвітером Святовогінської церкви, у Євфимія, отця Ващицького, і того ж року була ним оправлена і знаходилася в нього до кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст., а після його смерті (не раніше 1696 р.) була подарована родичами до цієї церкви. У 70-х роках ХІХ ст. книга була у власності Йсипа Єустакевича, потім – Данила Єустакевича, належала, вірогідно, і Адаму Антовіку⁷.

У липні 1880 р. книга була подарована до Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (далі – ЦАМ КДА) членом Церковно-археологічного товариства, інспектором Більської учительської семінарії Сидлецької губернії Я.П. Андрієвським. У 1920–1922 рр. “Четья Мінея 1489 р.” вважалася загубленою. Вірогідніше за все, її ще до закриття КДА (1919 р.) було видано за межі ЦАМу, що практикувалося Церковно-археологічним товариством⁸. У 1915 р. нею користувався в себе вдома професор КДА М.І. Петров⁹. З 1923 р. вона знаходилася у Відділі Письма і Друку Лаврського антирелігійного музею (згодом – Лаврський музей при Губполітосвіті у м. Києві; Всеукраїнський музейний городок), який розміщувався на території Києво-Печерської Лаври. Про надходження кодексу до музею і його атрибуцію є дані в архіві колишнього завідувача музею П.М. Попова, який нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ): “В серпні 1923 р.,

поступивши на службу після магістраторських іспитів 1922 р. в новозазначений Лаврський музей, я серед хламу і мотлоху, перевезеного з Подолу, знайшов Четью 1489 р. і дуже зрадив. Написав про це в своєму друкованому звіті до АН¹⁰. І ..., виходячи з Л. Музея, взяв обидві пам'ятки з собою (другою пам'яткою були знамениті Київські глаголичні листки. – Л.Г.), бо як-би залишив, то вони пропали б разом з інш. цінними експонатами”¹¹. У 1923 р. раритетні рукописи, які раніше експонувалися у вітринах колишнього ЦАМу при КДА і зберігалися в приміщенні її бібліотеки, надійшли до Відділу Письма і Друку Лаврського музею. Пізніше П.М. Поповим був складений список рукописів Відділу, в якому Четья записана під № 69 і включена до загального інвентаря музею під № 19361¹².

Працюючи в музеї, П.М. Попов досліджував і готував пам'ятку до видання, про що він вказав у робочому звіті за 1923 р.: “На дослідження цього пам'ятника я звернув особливу увагу й готую окрему розвідку, йому присвячену”¹³. Рукопис був недоступний для дослідників до серпня 1924 р., на що тоді нарікав В.М. Перетц¹⁴. На жаль, пам'ятка так і не була опублікована П.М. Поповим. В архіві вченого підготовчі матеріали тексту Четьї нами не виявлені, наявна тільки розрахункова чернетка друкарських аркушів тексту, необхідних для видання: “Четья 1489 р. ч. I (Четья сама) в ориг. 288 арк. на 15 друк. арк. самого таки тексту I частини (без передмови). (9 скопійовано і 6 ще скопіювати). Весь рукопись (ч. I–II) в ориг. 375 арк., всього самого тексту 21 друк. арк. (в II част. 6 друк. арк.). 1 арк. на передмову. Разом треба на всю Четью 22 друк. арк. В 1 друк. арк. поміщ. 18 арк. оригіналу”¹⁵. Вказівки на те, що пам'ятка готувалася П.М. Поповим до публікації, з повним дослідженням тексту, є і в тогочасних працях М.С. Грушевського та В.М. Перетца¹⁶.

У 1926 р. В.М. Перетц піднімав питання про повернення “Четьї Мінеї 1489 р.” до колекції ЦАМу, яка зберігалася у відділі рукописів Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ)¹⁷. Колекція 22 листопада 1923 р. була передана з підпорядкування Інституту народної освіти до Подільської філії ВБУ, а наприкінці 1924 р. – на постійне зберігання до відділу рукописів. До колекції ЦАМу Четья 1489 р. була повернута тільки 17 березня 1934 р. разом із рукописами законсервованого Відділу Письма і Друку Всеукраїнського музейного городка¹⁸. Поверненням раритетних рукописів займався П.М. Попов, очоливши відділ рукописів ВБУ. Під час Другої світової війни Четья у складі більшої частини рукописних фондів бібліотеки знаходилася в м. Уфі,

після її закінчення була повернута назад і нині зберігається в ІР НБУВ, у складі колекції ЦАМу КДА, під шифром ф. 301 (ЦАМ КДА), № 415 Л, відповідно до нумерації каталогу О.О. Лебедева¹⁹.

Ученим пам'ятка відома з липня 1880 р., коли вона надійшла до ЦАМу КДА. Вже у вересні 1880 р. дані про неї були оприлюднені М.І. Петровим в “Известиях ЦАО”, а згодом і в звіті товариства як про український рукопис – Четью, з наведенням датуючого запису на арк. 286 зв., в якому час написання був прочитаний ученим як 1397 р.²⁰ Таке визначення М.І. Петровим часу написання рукопису пов'язано з тим, що в запису дата подана не в одному рядку, хоча місця для її написання вистачало: перші два числа „ѣ.ѣ. [6900] проставлені на одному рядку, а два останні .ѣз. [97] на наступному рядку, до того ж числівник .ѣ. [900] подано із закінченням -є, переданим писцем у кінці рядка через Є широку з діакритиком – спірітус + варія (, `), який вчений прийняв за титлу, а число ѣз не відніс до дати. В дослідженні “Рукописная «Четья» 1397 года, западнорусского происхождения” 1881 р. вчений при публікації датуючого запису над Є поставив титлу²¹. Першим звернув увагу на те, що рукопис пізнішого часу, І.І. Срезневський у 1882 р., прочитавши буквену цифірь як „ѣ.ѣ.є ѣз. [6997] = 1489 р.²² Між тим у пізніших відомостях про рукопис А.І. Кирпичникова вказана дата 1488 р., а у М.І. Петрова – 1487 р.²³

Правильність датування Торжественика мінейного 1489 р. засвідчує і вказаний у записові індикт: “индикта. въ ѣ.”²⁴. Проведений нами аналіз усіх водяних знаків рукопису за філігранологічними альбомами С.М. Бріке та М.П. Лихачова підтвердив датування Торжественика 1489 р., та засвідчив, що Златоуста п'ятдесятний також був переписаний у той же час²⁵.

М. Карпинський ще в 1889 р. вказав, що книга ділиться на дві частини: перша частина (287 аркушів) це – власне Четья, друга – майже вся складається з повчань Іоана Златоуста²⁶. В каталозі О.О. Лебедева 1916 р. не вказано, що пам'ятка складається з двох частин, названо її “Українська Четья 1489 р.” і вперше постатейно подано її зміст²⁷. У дослідженні В.М. Перетца 1926 р. наголошувалося, що пам'ятка в першій половині нагадує частково Четью Мінею, частково Торжественик, а в другій – представляє комбінацію слів Златоуста і частково Измарагда²⁸. Відтоді питанню жанровості та змісту пам'ятки постійно приділяється увага вчених, проте в наукових студіях використовується усталена назва “Четья Мінея 1489 р.”. Тільки в 1993 р.

в “Дополнениях к «Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР»” вона була подана під назвою “Торжественик мінейний (Четья) 1489 р.”²⁹, яка є точнішою стосовно визначення жанру, але також відноситься тільки до першої частини. В 1994 р. Т.В. Черторицька вже розглядала пам’ятку як Торжественик загальний (Четья 1489 р.), який складається з Торжественика мінейного другої редакції та Торжественика п’ятдесятного із додатковими некалендарними статтями³⁰. Ученою пам’ятка досліджувалася не за рукописом, а за текстами, переважно Златоуста, опублікованими В.М. Перетцом³¹. У каталозі “Слов’янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського” вона подана як “Урочистник³² мінейний (Четья Мінея) та Златоуст п’ятдесятний”³³, при цьому літературні редакції частин були визначені за методичними рекомендаціями Т.В. Черторицької³⁴.

Списано пам’ятку з галицько-волинського оригіналу, як вважають більшість дослідників: О.І. Соболевський, П.В. Владимиров, М. Карпинський, В.М. Перетц, П.П. Плющ, К.С. Симонова, Д.Г. Гринчишин та ін.³⁵ Вперше на західноруському походженні пам’ятки наголошував М.І. Петров, до якого приєднувався і Є.Ф. Карський³⁶. В.В. Німчук та В.М. Русанівський припускали, що оригінал міг бути створений у Києві³⁷. Також М. Карпинський зауважував, що мова другої частини нічим не відрізняється від першої, а В.М. Перетц зазначав, що наявний текст досить близько повторює український оригінал³⁸. М.І. Петров наголошував, що Четья є точною копією з оригіналу 1397 р.³⁹

Оскільки пам’ятка складається з двох окремих рукописів, то й протографів було, принаймні, два. Текст Торжественика мінейного належить до списків другої редакції кінця XIV–XV ст. Що до протографа, з якого був списаний Златоуст, – то це був рукопис, створений не раніше середини XIV ст., бо тільки до середини цього століття склався спільний прототип Торжественика тріодного і Златоуста, остаточне оформлення яких, як типів рукописної книги, відноситься до XV – початку XVI ст.⁴⁰

Досліджуваний кодекс писаний на папері форматом у 2°. У 1686 р. книжний блок обрізався, розмір аркушів 275 x 190 мм. Складається книга з 48 восьмиаркушевих зошитів: на 37 зошитах розміщується текст Торжественика мінейного, на 11 – текст Златоуста. Аркушів з текстом 375, останній аркуш не пронумерований; форзаці та вставні аркуші I, 376–379 XIX ст. Фоліація аркушів суцільна для двох частин,

проведена між стовпцями кириличною цифір'ю темно-коричневим чорнилом перед опрацюванням книги в 1686 р., оскільки книжний блок був розбитий. Сигнатура на зошитах Торжественника мінейного відповідає часу його створення; зошити Златоуста були пронумеровані лише в 1686 р., продовжуючи нумерацію Торжественника.

Тексти писано півуставом темно-коричневим чорнилом у два стовпці розміром 220 x 150 мм, на 26 рядках на сторінці; поле тексту 220 x 150 мм. Почерки різні, в них простежується (за винятком четвертого почерку) непрофесійність у написаннях півуставних текстів. Накреслення писців нечіткі, широкі й розмашисті, літери з нахилом управо, з провисанням у рядках та ін. Відчувається, що писці були обізнані з правилами півуставного типу письма, але не мали практичних навичок у цьому письмі, а володіли канцелярським скорописним письмом, яке у той час було наближене до півуставного типу письма. Розміщення текстів у два стовпці було притаманним давній писемній традиції, але не поширеним у кодексах кінця XV ст. Накреслення ж літер характерні для другої половини XV ст.

Основним писцем був попович Березка, син литовського попа Семиона Долбнича, імена інших писців невідомі⁴¹. Над Торжественником мінейним працювало троє писців, четвертий уписав лише 13 рядків у другій половині стовпця арк. 24б, вірогідно, вже в кінці роботи або трохи пізніше. Переписав першу половину тексту попович Березка, про що ним указано у колофонному запису на арк. 286 зв.: "... пса^ѣ Єсми ѿ почат'ка книги са^ѣ. ѿ до^шки до половины. ѿ ст^{го} семиѡна. до соро^к ст^{хъ}" (тобто до початку арк. 147). Палеографічний аналіз почерків показав, що Березка розпочав і наступну статтю – "М^ѣца. мар^ѣ. въ .ѡ. днѣ. житьє. ст^{го} прпо^дбно^ѣ. оѣа наше^ѣ олексеѣа. члв^{ка} б^жиа" і завершив писати на початку арк. 148 зв., з якого продовжив роботу вже другий писець, а з арк. 208 і до кінця Торжественника, до арк. 274 зв., – третій писець. Також Березка писав й додаткові статті на арк. 276–287. Над Златоустом п'ятдесятним, арк. 288–375 зв., працював лише писець Березка.

Почерк писця Березки – з легким нахилом управо, розмір букв 3 мм; почерк другого писця – з більшим нахилом управо, букви виписані ретельніше, ніж у першого писця, розмір букв 4 мм; почерк третього писця – з легким нахилом управо, накреслення букв чіткіші, ніж у перших двох писців, розмір букв 3 мм; почерк четвертого писця – з легким нахилом управо, на відміну від інших, чіткий професійний, розмір літер 2 мм.

Для графіко-орфографічних систем Торжественника мінейного та Златоуста п'ятдесятого характерними є спільні основні узусні орфограми, проте наявні й окремі відмінності. Графіко-орфографічні особливості кодексу відповідають орфографічній системі українських скрипторіїв кінця XIV – початку XV ст. У ньому наявні як давні українські орфограми, так і орфограми, напрацьовані в останній чверті XIV ст., а також спорадично відбито входження південнослов'янських орфограм до українського узусу. У другій половині XV ст. південнослов'янський правопис був впроваджений у практику українських скрипторіїв, але на “Четы Мінеї 1489 р.” його вплив майже не позначений, це означає, що списувалися тексти більш ранніх протографів, а вкраплення південнослов'янських елементів пов'язане з практичними навичками писців у вживанні орфограм, характерних для останньої чверті XV ст., і технічним їх внесенням до тексту. Південнослов'янські правописні елементи спорадично характерні для текстів, переписаних писцем Березкою, і більше – для третього писця (напр., вживання Ж), який на початку своєї роботи пішов не за орфографією переписуваного рукопису, а намагався вносити середньоболгарські (південнослов'янські) орфограми, як було прийнято в ті часи. Але далі, можливо, після зауважень керівника роботою, він повернувся до копіювання тексту. В орфографії другого писця загальноновживаними є окремі графіко-орфографічні елементи ділового письма, напр., вживання монографа У, який не був характерним для правопису релігійних пам'яток XV ст., що свідчить про більшу обізнаність писця в канцелярському, ніж у канонічному письмі. Правопис же протографів був двоєровим одноюсовим (А).

Тепер розглянемо структуру і зміст пам'ятки, враховуючи попередньо отримані дані.

Перша частина. Торжественник мінейний 2-ї редакції, з читаннями на свята всього року, з вересня до серпня, арк. 1–274 зв. Відкривається статтею: “Мѣца сенте^брїа въ .а̃. днѣ. житьє иже во стѣх^х. прпо^лбного. Оца наше^ѣ. семиона столъпника. и мѣре Є^ѣ мар'ѡы”. Додаток, арк. 276–286 зв., п'ять статей, списані писцем Березкою із Златоуста, з певними різночитаннями: 1) арк. 276–277, “ИЖ во стѣх^х. ѡца наше^ѣ. ива^ѣ. златоусто^ѣ. О исповеданьи. грехо^ѣ. хр^ѣтіаномъ”, у Златоусті розміщується на арк. 343 зв.–345 (списано текст, напр., із пропуском і перекладом деяких слів: *въ скверныхъ/ дѣле^х 276б – невгодныхъ/ дѣле^х 344б*; із заміною давньої орфограми **-ѡа** на **-ѡа**: *согрешѣниа 276г – согрешѣнья 344г*; зі скороченням кінцівки статті); 2) арк. 277–281, “Сло^ѣ О исходе дѣи члвчє^ѣ. и О въсходе Єже на нбса по смерти и ѡ страшномъ соудѣ

х^ѣвѣ”, у Златоусті на арк. 368–372 (напр., заміна слів: полѣзно 277б – присно 368а, рекоучи 277в – глїючи 368б; заміна -ѡа на -ѡа: ср^ѣ/бролюбѡа 277в – срѣбролюбѡа 368б, покааниЄмъ 278г – покааньЄмъ 369б; пропуск частини тексту: и сѣымъ Є^ѣ англомъ. а на больше того. поклони млтѡами. а милостынею 277в – и сѣымъ Єго. а на больше того. избавитса. и оуг^дна боуде^т вышнѣмоу црїю х^ѣоу бѡу. и англомъ Єго. поклони. и млтѡами. мл^ѣтнею 368б); 3) арк. 281–284, “Иже во сѣмъ^х Оѣа наше^ѣ. ар^хиЄп^ѣкпа константина града ивана. зла^тоусто^ѣ. сло^ѣ на повчѣнїЄ хр^ѣтїано^{мъ}”, поч.: “Слыш асте братаи любимии. вѣрнии хр^ѣтиане. се мольбою вашу сконца^х. и желаниЄ сверши^х”, у Златоусті не виявлено; 4) арк. 284–285 зв., “Иже въ сѣмъ^х Оѣа наше^ѣ. ива^ѣ. зла^тоусто^ѣ. повчѣнїЄ хр^ѣтїаномъ. слоушаючи^{мъ} повчѣнїа книжного”, у Златоустїна, арк. 350 зв.–351 зв.); далі йдуть тексти, не відмічені у Лебедева, 5) арк. 285 зв. – 286 зв., Слово про тих, хто не вмїє хреститися, перед яким указано: “И Єще мало возративса. споведаю вамъ”. Слово без заголовка, поч.: “Мнози Єсть. неразѣмнии члвїци. махаю^т полицю”, у Златоусті на арк. 347 зв.–349 під заголовком: “Въ тѣ^иж днѣ сло^ѣ О не вмѣючи^х кр^ѣтитиса”, текст другої половини Слова інший ніж у Четьї.

Текст Торжественика мінейного від додатку відокремлений чистим аркушем, арк. 275, який є останнім аркушем зошита, зі звороту якого писцем Березкою зроблено для проби пера назву першої статті додатку: “И^ж въ сѣмъ^х оѣа нашего ивана зла^тоустаго О и^ѣповеданїи греховъ хр^ѣтїа^{нъ}”. Отже, додаток був розпочатий з нового зошита, його не було в протографі, про що свідчить укладений Березкою і вміщений у кінці додатку, після колофонного запису (арк. 286 зв.), покажчик читань на арк. 287: “А в^ѣ тои к^низе. Єсть. словъ. бе^з мала м^ѣт^ѣ. окромѣ. прито^ѣнїка”.

Вміщення писцем Березкою після тексту Торжественика мінейного додатку зі статтями із Златоуста свідчать про створення окремого кодексу. Якби вже був списаний Златоуст, то не було сенсу в написанні цього додатку.

Друга частина. Златоуст п’ятдесятний, з читаннями від неділі М’ясопусної до неділі Всїх святих, арк. 288–362. Починається “Въ н^ѣдлю мясопоу^ѣндо. иже во сѣветы^х. оѣа наше^ѣ. ар^хиЄп^ѣкпа константинограда. ивана зла^тоустаго. сло^ѣ. ѡ второмъ пришествїи г^ѣа нашего. іс^ѣс^ѣс^ѣа”. Додаток, арк. 362–375 зв.: слова Іоана Златоуста, Івана Милостивого та Івана Феолога; текст статті “СказаниЄ. сѣго ивана. ѡѡолога. ка^к на горѣ фаворьстѣй...” обривається в кінці арк. 375 зв.

Отже, пам’ятка складається з Торжественика мінейного та Златоуста п’ятдесятного, переписаних із більш ранніх українських прото-

графів. Списувався Торжественик мінейний у 1489 г. із рукопису 1397 р. Вірогідно, в протографі була вказана дата від створення світу „̅̅.̅̅.̅̅ (6905), яка й була перенесена писцем Березкою. Це опосередковано підтверджує розміщення дати на двох рядках – „̅̅.̅̅.̅̅” // ч̅з, завдяки чому писець прилаштував дату переписуваного протографа до часу своєї роботи, поставивши над є замість титли діакритичний знак, а на нижньому рядку приписав ч̅з, підкріпивши рік індиктом. Златоуст п'ятдесятний також був переписаний Березкою у той же час з рукопису, вірогідніше, кінця XIV – початку XV ст. Об'єднані Торжественик мінейний та Златоуст п'ятдесятний в одній книзі, на нашу думку, були на початку 90-х років XV ст.

¹ *Гнатенко Л.А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Каталог. – К., 2003. – С. 142–145, № 55, іл. № 116–121; *Гнатенко Л.А.* Графіко-орфографічна система “Четьї Мінеї 1489 р.” (у друці).

² *Перетц В.Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. II. – Л., 1928. – (Сборник по русскому языку и словесности. – Л., 1928. – Т. 1, вып. 1. – 234 с.) (IX. К изучению “Четьи” 1489 г.). – С. 5.

³ Потрібно – презв.

⁴ *Грушевський М.С.* Історія української літератури. – К., 1926. – Т. 5: Культурні і літературні течії на Україні в XV–XVI вв. і перше відродження (1580–1610 рр.). – Вип. 1. – С. 99.

⁵ *Петров Н.И.* Рукописная “Четья” 1397 года, западнорусского происхождения // Русский филологический вестник. – Варшава, 1881. – № 3. – С. 54–57.

⁶ *Кочубинский А.* Рецензия на книгу Житецкого: “Очерк литературной истории малорусского наречия” // Отчет о тридцать втором присуждении наград графа Уварова / Прилож. к LXIX-му тому записок Импер. Академии наук. – № 3. – СПб., 1892. – С. 238–241 (У рецензії Четья подана як Пролог 1488 г., писаний Березкою).

⁷ Публікацію всіх кодикологічних записів див.: *Гнатенко Л.А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису... – С. 144–145, іл. № 120, 121.

⁸ Письма о высылке Четьи-Минеи 1489 г. и другие материалы. 26 апреля 1882 – 2 октября 1897 гг. – IP НБУВ, ф. 285, № 6989.

⁹ *Перетц В.Н.* Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июня 1915 года. С приложением описания древних рукописей и старопечатных книг Киево-Выдубицкого монастыря. – К., 1916. – С. 2.

¹⁰ *Попов П.* [Звіт] (Праця з часу призначення, в червні, і до кінця 1923 року) // Звідомлення Першого (Історико-Філологічного) Відділу за 1923-й рік // Записки Історико-Філологічного Відділу. – К., 1923. – Кн. 4. – С. 338.

¹¹ “Як П.М. Попов відшукав загублені в 1920–22 рр. Київські Глаголичні листки X ст. і Четью 1489 р.”. Замітка. – ІР НБУВ., ф. 285, № 2042.

¹² “Список рукописів, що перебувають у Відділі Письма і Друку Лаврського Музея”. [Кінець 1923 – початок 1924 рр.]. Рукописний та машинописний примірники. Неповні, б. д. – ІР НБУВ, ф. 285, № 2036.

¹³ Попов П. [Звіт] (Праця з часу призначення, в червні, і до кінця 1923 року). – С. 338.

¹⁴ Перетц В.Н. Отчет о работах акад. В.Н. Перетца во время командировки в Москву (1–6 июня 1924 г.) и в Киев (14 августа – 13 сентября 1924 г.) // Известия Российской Академии наук. VI серия. – Л., 1924. – Т. 18. – № 12–18. – Ч. 2. – С. 625.

¹⁵ Попов П.Н. О Четьях Минеях (Заметки) [1923–1928 гг.]. – ІР НБУВ, ф. 285, № 530, арк. 6.

¹⁶ Грушевський М.С. Історія української літератури. – С. 100; Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – С. 1.

¹⁷ Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – С. 2.

¹⁸ Акт передачі 17. 03. 1934 р. – Архів ІР НБУВ. – Оп. 1, № 44. – Арк. 83, № 12.

¹⁹ Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т. 1. – С. 161–167.

²⁰ Петров Н.И. Известия Церковно-археологического Общества при Киевской Духовной Академии за июль 1880 / Сост. Н.И. Петров // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1880. – Сентябрь, № 9. – С. 146–147; Петров Н.И. Отчет Церковно-археологического Общества при Киевской Духовной Академии за 1880 / Сост. Н.И. Петров // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1881. – С. 341.

²¹ Петров Н.И. Рукописная “Четья” 1397 года... – С. 54.

²² Срезневский И.И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение. – 2-е изд. – СПб., 1882. – Стб. 304, прим.

²³ Кирпичников А.И. Успение Богородицы в легенде и искусстве. – Одесса, 1888. – С. 24, 46, прилож. 1 (Отг. из II-го тома Трудов VI Археологического съезда в Одессе); Петров Н.И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / Сост. Н.И. Петров. – К., 1897. – 2-е изд. – С. 207, № 208.

²⁴ Перевірка датування за індиктом див.: Щепкин В.Н. Русская палеография. – М., 1999. – С. 168.

²⁵ Briquet C.M. Les filigranes. Dictionnaire historique dès marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. – Leipzig, 1923. – Т. 4. – № 14576, 14838, 14883, 15384; Лихачев Н.П. Палеографическое значение бумажных водяных знаков. – СПб., 1899. – Т. 1–3 / Систематизировал по сюжетам и сост. указ. В.М. Загребин. – Л., 1982. – Т. 1. – № 1048, 1185, 2701.

²⁶ *Карпинский М.* Западно-русская Четья 1489 года // Русский филологический вестник. – 1889. – № 1. – С. 60.

²⁷ *Лебедев А.* Рукописи Церковно-археологического музея... – С. 161–167.

²⁸ *Перетц В.Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – С. 1.

²⁹ Дополнения к “Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР”. – М., 1986 / Сост.: Н.А. Охотина, А.А. Турилов. – М., 1993. – С. 55, № 282. У раніше складеному попередньому спискові пам’ятка зафіксована, як Мінея четья 1489 р. Див.: Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (Для Сводного каталога рукописных книг, хранящихся в СССР) / Сост. А.А. Турилов; Сост. указателей Б.Н. Морозов, А.А. Турилов. – М., 1986. – С. 75, № 282.

³⁰ *Черторицкая Т.В.* Предварительный каталог церковнославянских гомилией подвижного календарного цикла по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточнославянского происхождения / Составлен Т.В. Черторицкой; Под. ред. Хайнц Микласа. – Opladen, 1994. – 795 s. (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften; Bd. 91 (Patristica Slavica; Bd. 1). – С. 576–577, № 9.034.

³¹ *Перетц В.Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – С. 1–107.

³² Урочистник = Торжественник.

³³ *Гнатенко Л.А.* Слов’янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису... – С. 142–145, № 55, іл. № 116–121.

³⁴ *Черторицкая Т.В.* Торжественник и Златоуст в русской письменности XIV–XVII вв. // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг. – М., 1990. – Вып. 3, ч. 2. – С. 329–381.

³⁵ *Соболевский А.И.* Очерки из истории русского языка. Часть I: Галицко-волыньское наречие в XII–XV веках // Университетские известия. – К., 1883. – № 12, декабрь. – Добавления. – С. 72, 73, 74; К., 1884. – № 1, январь. – Добавления. – С. 83, 85, 88, 97, 102, 103 и др.; *Соболевский А.И.* Лекции по истории русского языка. – К., 1888. – С. 52, 53 и др.; *Владимиров П.В.* Доктор Франциск Скорына, его переводы, печатные издания и язык. Исследование. – СПб., 1888. – С. 27; *Карпинский М.* Западно-русская Четья 1489 года. – С. 86; *Перетц В.Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – С. 29–30; *Плющ П.П.* Історія української літературної мови. – К., 1971; 1975. – С. 140; *Симонова К.С.* Українська мова в конфесійному письменстві XV ст. (На матеріалі “Четьї” 1489 р.) // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К., 1989. – С. 56–79; *Гринчишин Д.Г.* Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1995. – Т. 229: Праці Філологічної секції. – С. 251–276.

³⁶ *Петров Н.И.* Рукописная “Четья” 1397 года... – С. 54–57; *Карский Е.Ф.* Славянская кирилловская палеография. – Л., 1928. – С. 435.

³⁷ Німчук В.В., Русанівський В.М. Цінний внесок в історію східнослов'янських народів // Мовознавство. – К., 1979. – № 1. – С. 74; Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. – К., 1985. – С. 18 (вказано, що Четья 1486 р.); Німчук В.В. Пам'ятки української мови // Українська мова : Енциклопедія. – Вид. 2, виправлене і доповнене. – К., 2004. – С. 454.

³⁸ Карпинский М. Западно-русская Четья 1489 года. – С. 60; Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – С. 103.

³⁹ Петров Н.И. Известия Церковно-археологического Общества при Киевской Духовной Академии за октябрь 1880 / Сост. Н.И. Петров // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1880. – Декабрь, № 12. – С. 535–536.

⁴⁰ Див.: Черторицкая Т.В. Торжественник и Златоуст в русской письменности XIV–XVII вв. – С. 343, 347, 348.

⁴¹ Зразки почерків кодексів див.: Гнатенко Л.А. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису... – Іл. № 116–121 (арк. 20, 154, 232 зв., 286 зв., 287, 292).

⁴² Число ̑ виправлено темно-коричневим чорнилом з числа ̑̑, імовірно, писцем Берзкоюю.

Summary

The new information on “Chetya-Mineia of 1489” received by the author in the result of codicological-orphographical investigation of the manuscript is given. The data on the time and history of creation, existence, genre, contents of the document, its scribes and their work on the text.

Key words: Chetya-Mineia, “Torzhestvennyk mineyny”, “Zlatoust pyatdesiatny”, monument, code, protograph, scribe, semi-uncial.